

PRIOLOG POZNAVANJU GOSPODARSKIH PRILIKA BUKOVICE I PODGORJA U XIX. STOLJEĆU

Šime PERIČIĆ
Sukošan (Zadar)

UDK 338 "18" (497.5 Bukovica i Podgorje)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. XII. 2005.

Gospodarske prilike Bukovice i Podgorja u prošlosti, pa i u XIX. stoljeću, nisu javnosti dostatno poznate. Držeći na umu potrebu saznanja življenja pučanstva Dalmacije u njenim najpasivnijim dijelovima, autor se ovoga priloga u zadnje vrijeme nekoliko puta pozabavio i ovim područjem. Oslanjajući se na već izneseno i netom pronašle izvorne podatke, on ovdje u prvom redu prikazuje temeljne grane djelatnosti tamošnjeg pučanstva u navedenom razdoblju – poljodjelstvo, ističući najviše značenje stočarstva za njegovo održavanje na ovom prostoru. Tek ponešto govori o preradi i trgovini ovdašnjeg pučanstva, jer je o tome pisao prilično podrobno kada je prikazao Obrovac kao trgovište.

Ključne riječi: *Bukovica, Podgorje, poljodjelstvo, stočarstvo, mlinarstvo, trgovina, pomorstvo, XIX. st.*

Na žalost, gospodarske prilike Dalmacije u prošlosti, napose njenog zagorskog dijela, nisu javnosti dostatno poznate. Dakako, to se napose odnosi na Bukovicu i Podgorje. Držeći na umu potrebu saznanja življenja pučanstva pokrajine u njenim najpasivnijim dijelovima, već smo se u nekoliko navrata pozabavili i ovim područjem, izravno ili posredno.¹ Pri tome su bili podastri samo neki, ulomački podatci o razvoju gospodarstva ovoga područja u XIX. stoljeću. Razumije se da to nije dostatno osvijetlilo taj problem; neophodno je i dalje istraživati životne probleme tamošnjega življa u

---

¹ Šime PERIČIĆ, Obrovac kao trgovište, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru*, 26, Zadar, 1979.; Politika Austrije prema šumskom fondu Dalmacije od 1814. do 1848. godine, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 10 (1), Zagreb, 1983.; Poljoprivreda zadarskog područja od 1815. do 1848. godine, *Zadarska revija*, 31, Zadar, 1982., br. 5-6; Nekoliko gospodarskih pokušaja u sjevernoj Dalmaciji krajem 19. stoljeća, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest u Zagrebu*, 18, 1985.; Problem dalmatinskog mlinarstva u XIX. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, 1992.; Statistički podaci o proizvodnji na zadarskom području god. 1803.–1804., *Acta historico-oeconomica*, 20 (1), Zagreb, 1993.; Prilog upoznavanju šuma Paklenice u 19. stoljeću, *Paklenički zbornik*, 1, Starigrad Paklenica, 1995.

prošlosti kako bi se koliko-toliko ispunile praznine. Stoga se ovdje nastoji utjeloviti novopronašle arhivske podatke iz toga razdoblja. Naravno, najviše će riječi biti o temeljnoj grani djelatnosti onodobnog stanovništva, poljodjelstvu, ističući stočarstvo kao najznačajniju polugu njegova opstanka. Srazmjerno njihovu značenju, bit će još riječi o preradi, trgovini i brodarstvu, pri čemu će se ukazivati na učinjene propuste.

I.

Tijekom XIX. stoljeća Bukovica i Podgorje tvorili su jednu upravno-sudbenu cjelinu sa središtem u Obrovcu. Na njegovu početku, 1805., kopneno se područje zadarskog teritorija dijelilo na četiri razdjela (*riparti*); jedno od njih bila je “Morlacca” (Vlaška) sa sjedištem u Obrovcu, gdje je tada gospodario serdar kao vojno-upravni starješina toga područja.² Neki su pisci u zadnje vrijeme preuveličali prostor Bukovice, pa je ovdje neophodno reći da je ona na starim kartama uvijek prikazivana kao prostor/visoravan između rijekâ Zrmanje i donjeg toka Krke. Sa sjevera ju omeđuje planina Velebit, a na jugu visovi Ravnih kotara.³ Podgorje se pak proteže podno Velebita, od rijeke Zrmanje na zapad do Sv. Margarite odnosno Barić Drage, ovisno o vremenu.⁴ Pače, ponekad su neka sela istočnog dijela Bukovice pripadala političkoj općini Knin.⁵ Godine 1880. općina je Obrovac, u čijem je sklopu bilo i Podgorje, pripadala kotaru Benkovac i zapremala 700 kilometara četvornih površine. To se područje otprilike poklapalo s područjem Bukovice i Podgorja.⁶ Masček je kao dobar poznavatelj administrativnih prilika Dalmacije i prije toga naglasio da je Bukovica zapremala prostor između rijekâ Zrmanje i Krke, koji su onda tvorili jedna varoš i 15 manjih naselja.⁷

II.

Upravo poradi promjena omeđenosti ovoga područja te čestih izmjena uprave nije moguće dati točne podatke o njegovu demografskom razvoju. Ipak, ovdje ćemo iznijeti neke od njih kako bi se barem približno vidjelo kretanje broja ovdašnjeg pučanstva. Škrti podatci s početka XIX. stoljeća svjedoče da je tada ovdje bivalo više rođenih negoli umrlih. Naime, zna se da je, recimo, 1800. god. na području ondašnje jurisdikcije Obrovca rođeno 98, a umrlo 55 osoba: u prvoj polovini sljedeće godine ondje je rođeno

---

² Vjekoslav MAŠTROIĆ, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1959., str. 48. Tada su „Vlaškoj“, pored Obrovca, pripadala još 23 naselja, među njima Slivnica i Vinjerac, zapadno od Novigradskog mora (Državni arhiv u Zadru /DAZd/, Politički spisi Vrhovništva u Zadru, svež. 65, br. 296).

³ Dostavno je vidjeti kartu u djelu Alberta FORTISA, *Put po Dalmaciji*, Split, 2004., str. 78. Jednako je tako ona označena na topografskoj karti Dalmacije iz 1787. godine.

⁴ Ivo RUBIĆ, Karakteristika ekonomskih osnova Zadra i njegove regije, ZR, 5, 1956., br. 3, str. 168.

⁵ Luigi MASČEK, *Manuale del regno di Dalmazia pell'anno 1872*, str. 265.

⁶ ISTI, *Repertorio geografico-statistico*, Zadar, 1888., str. 8, 15.

⁷ ISTI, *Manuale... pell'anno 1872*, str. 265.

58, a umrlo 44 osoba,⁸ što znači stalni prirast ovdašnjeg življa. Godine 1803./04. u 15 je naselja “Vlaške” obitavalo 10.931 duša.⁹ Začudo, i 1808. god. u obrovачkom je kantonu zabilježen najveći porast stanovnika u sjevernoj Dalmaciji,¹⁰ napose ako se on usporedi s prethodnim godinama.

Na početku tzv. druge austrijske uprave Dalmacijom Obrovac je neko vrijeme bio sjedištem preture/kotara koji je bio daleko prostraniji od Bukovice i Podgorja zajedno; njemu su tada pripadale i općine Novigrad i Benkovac. Godine 1818. je u preturi bilo 11.909 stanovnika,¹¹ a 1829. godine manje – 10.393 stanovnika, što znači priličan nazadak u razdoblju od desetak godina. U to vrijeme pretura ima 26 naselja, kojih je stanovništvo, dakle, stalno osciliralo. U njoj je 1832. obitavalo 10.226 stanovnika, a sljedeće godine 10.909 stanovnika, što znači da je taj prostor bio vrlo rijetko nastanjen.¹² Pored otoka Paga, područje Obrovca bilo je tada najslabije napučeno područje u čitavoj Dalmaciji.¹³ Ni poslije tamošnje stanovništvo nije doživljavalo nikakav porast. To svjedoče popisi iz 1846. i 1847. godine. Naime, prve godine je u ovoj preturi zabilježena nazočnost 10.541 (5.583 m. i 4.957 ž.), a sljedeće pak 10.736 stanovnika; potonje godine u preturi je bilo 19 naselja, u kojima je bilo 1.627 kuća s 1.378 obitelji.¹⁴ Začudo, Obrovac nije bio najvećim naseljem preture: 1833. godine njega su nastavala samo 292, a 1847. godine pak 381 stanovnik. Najnapučenije je tih godina bilo selo Kruševo, koje je, recimo, 1847. brojilo čak 1007 obitavatelja.

Na početku druge polovine toga stoljeća situacija se glede toga međutim pogoršala. Naime, 1854. u preturi je bilo 9.288, a 1855. godine još manje, tek 9.113 stanovnika, ne računajući Obrovac. Osim njega je tada pretura pak imala 14 naselja, od kojih je najnaseljeniji bio Žegar s 1.317 žitelja.¹⁵ Kako se kretao broj stanovnika općine Obrovac otada do Prvog svjetskog rata, pokazat će nam sljedeća tabela:¹⁶

---

⁸ DAZd, Spisi Vlade za Dalmaciju, 1805., kat. VI., br. 1160.

⁹ Šime PERIČIĆ, Statistički podaci..., str. 124.

¹⁰ Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms 560, str. 47–51.

¹¹ Bernard STULLI, Građa o stanju u Dalmaciji 1818. godine, *Zbornik Zavoda JAZU u Zagrebu*, 13, 1983., str. 166.

¹² DAZd, Spisi Registrature, 1883., I/8, br. 163; *Miscellanea*, svež. 6, poz. 6, list 17.

¹³ Š. PERIČIĆ, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*, Zadar, 1998., str. 100.

¹⁴ *Manuale provinciale della Dalmazia pell'anno 1848*, str. 254; DAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, svež. 100, br. 849.

¹⁵ Valentino LAGO, *Memorie sulla Dalmazia*, I, Mleci, 1869., Tab. XI; DAZd, Spisi Registrature, 1855., VIII/3 A, br. 183 (11011).

¹⁶ L. MASČEK, *Manuale... pell'anno 1872*, str. 84.

<i>Godina</i>	<i>Stanovnika</i>
1869.	10.612
1880.	11.398
1890.	12.278
1900.	14.332
1910.	16.141

Dakle, u zadnjih pet popisa stanovništva u Dalmaciji broj je žitelja ove općine zabilježio dotle nevideni porast. Naime, u četrdeset je godina uslijedio njegov porast za više od 50%. Tome su razlogom svakako bili poboljšani životni uvjeti seljačkog pučanstva. Ta sela bila su, dakle, prilično velika, sastavljena od niza zaselaka, malih skupina kuća. Začuduje činjenica da je upravo sjedište općine bilo među najmanjim naseljima ovog područja.¹⁷ Ipak, krajem XIX. stoljeća u benkovačkom kotaru, kojem je pripadala i općina Obrovac, bila je najslabija naseljenost u pokrajini, samo 19 stanovnika po četvornom kilometru, pa se stoga pomišljalo na njeno naseljavanje novim življem.¹⁸ Bilo je to pretežno srpsko/pravoslavno stanovništvo koje je tvorilo *seljačko društvo*, jer ondje nije bilo pravog gradskog naselja. Treba reći i to da je u preturi/općini uvijek prevladavalo stanovništvo muškog spola: tako je, recimo, 1869. njihov omjer spram ženskom spolu bio 5.519 : 5.093, a 1900. godine pak 7.629 : 6.703. Štoviše, moglo bi se reći da je ta struktura išla sve više u korist muškaraca.

Ovaj slijed razvoja pučanstva Bukovice i Podgorja imao je nekoliko objektivnih razloga. Naime, ovdje je oskudica hrane bila česta jer su suša i studen znali uništavati čitave usjeve i domaće blago. Ponekad je oskudica bivala doista pogubna; izazivala je bolesti i umiranje više nego drugdje u pokrajini. Još za prve austrijske i potom francuske uprave Dalmacijom oskudica je znala prosto harati ovim područjem, prisiljavajući njegov živalj na veliko trpljenje. Ni poslije nije bilo ništa bolje. Već 1817. godine ovdje je bilo teško stanje uslijed nerodice gotovo svih poljodjelskih proizvoda. Ono se u još gorem obliku ponovilo 1829. godine, također nakon slabe ljetine: tada je od 10.393 žitelja obrovačke preture, njih čak 10.166 trebalo pomoć u hrani i novcu. Da bi koliko-toliko ublažila nesnosni položaj tamošnjeg pučanstva, vlast je organizirala javne radove. Naime, tada je na popravci ceste između Bilišana i Žegara radilo 700, a na onoj Obrovac – Zelengrad čak 3.200 ljudi, koji su na taj način zarađivali barem koricu kruha svojim obiteljima.¹⁹ Slično je ovdje bilo i 1834. godine, kada je narod preživljavao najviše jedući juhu, tjesteninu i pijući vino. Naravno, tada su mnoge obitelji osiromašile, a bivalo je i povećane smrtnosti u prilikama izuzetne oskudice hrane.

---

¹⁷ *Obćinski rječnik za Dalmaciju*, Beč, 1908., str. 6.

¹⁸ *Seljak*, 5, Zadar, 1894., br. 166.

¹⁹ DAZd, *Miscellanea*, svež. 146, br. 12, 26, 28-29; Spisi Registrature, 1829., VIII/6, br. 140 (11677). Ipak je tada odatle u Bosnu privremeno iselilo 137 osoba (DAZd, *Miscellanea*, svež. 147, br. 539).

Sljedeća veća kriza ovdje je uslijedila 1846. godine. Naime, tada je ljetina u Bukovici uvelike zatajila, što je uzrokovalo veliku oskudicu živežnih namirnica, koja je najviše pogodila stanovnike sela Bilišane. Bijeda je napala čak 80 njegovih obitelji, dok su druga sela bila ugrožena u nešto blažem obliku. Da ne dođe do onog najgoreg, dakle, umiranja, vlast je priskočila u pomoć podjelom stanovitihih količina žita te nešto malo novca kako bi najugroženiji preživjeli nadolazeću zimu.²⁰ Srećom, tadašnja je kriza prošla bez većih posljedica. Međutim, oskudica je i poslije napadala ovdašnje stanovništvo. Najgore se odrazila 1853./54. i 1873. godine: naime, tada je oskudica bila u tolikoj mjeri da je uzrokovala i veću smrtnost stanovništva Bukovice.²¹ Nadalje, početkom 1882. godine je glad “zavladala neopisivo ovijem narodom”, te je bilo neophodno što skorije “doskočiti metežu gladi”. Da se doskoči tome i osujeti velika nesreća, iz općinske blagajne “vrvećoj sirotinji izdaje po gdjejkoji novčić, ali sva se ta potpora svodi na manje no jednu kap u morske pučine”, izvještava njen načelnik. Stoga je bila prijeko potrebna pomoć viših vlasti, to prije što je s vremenom zavladala strašna oskudica: pokrajinska vlast je priskočila u pomoć dodjelom zajma općini u visini od 1.000 fiorina.²² To je doista bila jadna pomoć, ali je ona svejedno spriječila umiranje od gladi. Zadarske novine su često upozoravale na težak položaj stanovnika Bukovice, a 1886. god. se na jednom mjestu kaže: “A kad su putevi popravljani? Možda još u one gladne godine kad je kukavi težak za komad hljeba morao cijeli dan na cesti raditi...”²³

Nije ovdje moguće ne spomenuti dva zla koja su tada pritiskala Bukovicu i Podgorje: to su bili hajdučija i lihvarstvo. Naime, ondje su oduvijek, pa i za vrijeme druge austrijske uprave, harale mnoge hajdučke družine. One su već u prvoj polovini XIX. stoljeća sprječavale tamošnje stočare, vlasnike većih stada, da blago izgone na ispašu, jer su se bojali otimačine od razbojnika koji nikog nisu štedjeli. Dapače, sredinom toga stoljeća razbojničke su družine robile i putnike, pa je vlast, da bi ovaj kraj oslobodila te napasti, uhvatila ili likvidirala zakratko čak 30 odmetnika.²⁴ Poslije je u tome prednjačilo pučanstvo sela Tribanj podno Velebita, koje “se obrati u gnijezdo Hajdukah” uz podršku mnogih jataka. Vlast je pokušavala iskorijeniti taj porok tamošnjeg stanovništva na razne načine, ali u tome nije imala dostatnog uspjeha.²⁵ Najviše je i poslije zločina činjeno u neposrednoj blizini Obrovca, pa je njegov hrabri načelnik Simić javno žigosao takvo asocijalno ponašanje pojedinaca i skupina, to prije što je Bukovica “nastanjena siromašnim pučanstvom”. Te hajdučke čete naziva ljudskim strašilom, one sprječavaju

---

²⁰ DAZd, Spisi Registrature, 1846., VIII/6, br. 16170 (25797); Š. PERIČIĆ, Oskudica i glad u Dalmaciji u XIX. i početkom XX. stoljeća, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 13, Zagreb, 1980., str. 7–8.

²¹ DAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, kut. VII., Distretto di Obrovazzo 1855; *Il Dalmata*, 13, Zadar, 1874., br. 17.

²² DAZd, Spisi Registrature, 1882., VIII/3 A, br. 256 (2119, 2729, 3328).

²³ *Katolička Dalmacija*, 17, Zadar, 1886., br. 2.

²⁴ DAZd, *Presidijalni spisi Namjesništva*, 1853., XII/7, br. 1377/p; 1854., XIV/1, br. 143/p.

²⁵ *Glasnik dalmatinski*, 1862., br. 65-66; DAZd, Spisi Registrature, 1868., XIV/2 B, br. 122 (6436).

javni promet, trgovinu i svaki saobraćaj.²⁶ Takvo je stanje, dakle, najviše brinulo “osobe trgovačkog staleža”, ali i drugi živalj jer, kako se ističe, hajdukovanjem “postaje još crnja Bukovica”. Nastojanja vlasti na dokidanju takve prakse ostajala su na polovičnom uspjehu, pa je Bukovica ostala do kraja toga stoljeća pravo “hajdučko kraljevstvo”, na štetu svog stanovništva.²⁷

Pored toga Bukovicu je uvijek pritiskalo lihvarstvo. Tako se zna da su tamošnji lihvari/kamatnici, uglavnom trgovci i imućniji seljaci, još 1828. godine počeli nametati visoke kamate zaduženicima. Istina, vlast je, barem privremeno, pokušala bijedne Bukovčane osloboditi pohlepni vjerovnika, ali je pri tome imala malo uspjeha.²⁸ Prava je zaštita ugroženih izostala. Naime, i dalje su zaduženi seljaci bili prepušteni sebi samima, pa su vjerovnici uvelike zlorabili tu okolnost i prosto “pustošili” bukovačka sela izvlačeći i posljednju “kap krvi potlačenih seljaka”. Bespoštedne lihvarske pronevjere, tvrde suvremenici, imale su za posljednicu “najtužnije okolnosti nesretnog seljaka Bukovice”.²⁹ Seljaci su bivali prisiljavani na daljnja zaduživanja kod kamatnika koji su ih nemilosrdno gulili i dovodili do posvemašnjeg osiromašenja. Dalmatinski sabor ih je pokušao izbaviti “iz grabežljivih lihvarskih ruku”, ali nije uspio u željenoj mjeri.³⁰ Štoviše, ni uspostava Zemaljsko-veresijskog zavoda u Zadru 1897. godine čija je svrha, pored ostalog, bila i borba protiv lihvarstva u pokrajini, nije uspjela obuzdati, a kamoli iskorijeniti tu pogubnu praksu.³¹ Stoga pritisak vjerovnika na zadužene seljake nije nikako prestajao, nego su ga oni jobovski trpjeli i preživljavali.

Sve se ovo pogubno odražavalo na život velike većine tamošnjeg stanovništva. Naime, u najtežim oskudicama hrane ljudi su u Bukovici i Podgorju i umirali. Da bi izbjegli smrt, neki su od njih potražili spas u privremenom iseljavanju. Tako su već 1800. godine neki Erveničani s pola članova svojih obitelji odlazili u Brezovac, u Slavoniju, jer su ostali bez zemlje i blaga.³² Slično je bivalo i u sljedećim desetljećima jer umiranje od gladi nije bila rijetkost. Tako se zna da je gladovanje 1853./54. uzrokovalo umiranje nekih stanovnika Bukovice.³³ Još na razmeđu XIX. i XX. stoljeća stanovnici su Bukovice i Podgorja trpjeli velike nedaće i oskudicu hrane pa zbog nje i umirali. Tako je 1903. zabilježeno da su u Kruševu od gladovanja umrle dvije osobe, dok su drugi jedva izbjegli

---

²⁶ DAZd, Spisi Registrature, 1877., XIV/2 B, br. 424 (11944); 1878., XIV/2 B, br. 430 (10051).

²⁷ *Narodni list*, 51, 1893., br. 81.

²⁸ DAZd, *Miscellanea*, svež. 146, poz. B.

²⁹ *Il Nazionale*, 7, Zadar, 1868., br. 39.

³⁰ *Izješća brzopisna i analitična XIII. zasjedanja pokrajinskog sabora dalmatinskoga*, Zadar, 1874., str. 28; *Narodni list*, 13, 1874., br. 33.

³¹ Ivo PERIĆ, *Ustrojstvo i poslovanje dalmatinskog Zemaljsko-veresijskog zavoda*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 20, Zagreb, 1987., str. 49, 73.

³² DAZd, Spisi Vlade za Dalmaciju, 1800., svež. V.

³³ Š. PERIČIĆ, *Oskudica...*, str. 26.

tu sudbinu.³⁴ I velik broj pučanstva Bukovice skapavao je od gladi, ne dočekavši pomoć vlasti u hrani ili novcu. To je stanje onda najugroženije počelo prisiljavati na iseljavanje u “daleki svijet”. Stoga nije nikakvo čudo što je u dvije sljedeće godine, 1904. i 1905., iz sela Kruševa iselilo 400 osoba, od čega preko polovice u Sjevernu Ameriku.³⁵ A to je bilo suprotno zamisli da se na ovo područje dosele novi stanovnici.

III.

I. Korisne površine

Uzevši ih u cjelini, Bukovica i Podgorje su tada bili među najpasivnijim dijelovima Dalmacije. Na pozrmanjskom prostoru smještena su četiri polja. Ipak je najveći dio Bukovice i Podgorja bio pokriven šumama i pašnjacima. Jednako je tako gorovitost Podgorja pretpostavljala da se njeno stanovništvo bavi stočarstvom i šumarstvom, dakle pretežno planinskim gospodarstvom. Shodno onome što mu je pružalo tlo, tamošnje se pučanstvo u prvom redu zanimalo granama prvobitne proizvodnje – zemljoradnjom i stočarenjem. Naime, izuzev jednog dijela porječja Zrmanje, sve ostalo bilo je neplodno tlo, pokriveno uglavnom kamenjem i makijom. Godine 1874. troškom države započeto je isušivanje močvare u Muškovicima, koje je ostalo nedovršeno, te potoka u selu Krupa.³⁶ Poslije se ipak prokapanjem jednog sadrenog praga na ovom potoku od poplave osiguralo prostrano polje toga sela, naravno u porječju Zrmanje, koje je, pored stočarenja, njegovu stanovništvu pružalo jedini izvor prihoda.³⁷

Godine 1854. čitava je pretura Obrovac zapremala 121.694 jutra površine (oko 700 četvornih kilometara),³⁸ ali nisu poznate tamošnje korisne zemljišne površine. Kako su se one tada kretale, pokazuju podatci iz 1900. godine, pa ih ovdje donosimo u tabeli:³⁹

<i>Vrsta tla</i>	<i>Hektara</i>
Oranice	3.599
Vrtovi	117
Vinogradi	258
Livade	64
Pašnjaci	28.401
Šume	36.028
U k u p n o	69.067

---

³⁴ *Narodni list*, 45, 1906., br. 11.

³⁵ Isto mjesto.

³⁶ Ivan CIPCIĆ, *L'agricoltura in Dalmazia e le sovvenzioni dello Stato*, Firenze, 1876., str. 22.

³⁷ Ivan ZOTTI, *O razvitku poljodjelstva u Dalmaciji od godine 1848. do 1898.*, Beč, 1901., str. 21.

³⁸ Valentino LAGO, *Memorie sulla Dalmazia*, I., Mleci, 1869., Tab. XI.

³⁹ *Obćinski rječnik...*, str. 7.

Dakle, najveći dio raspoloživog tla Bukovice i Podgorja tada je bio pokriven šumama i pašnjacima. Poslije tih vrsta tla najprostranije su bile oranice, smještene uglavnom u porječju Zrmanje. Vinogradi i vrtovi bili su površinom vrlo skućeni, a to vrijedi i za livade. Stoga se može reći da su tamošnji uvjeti za poljodjelsku proizvodnju bili najnepovoljniji u čitavoj Dalmaciji. Sudeći po tome, ovdje je pretežita bila ratarska proizvodnja.

2. Poljodjelska proizvodnja

Držeći ratarsku proizvodnju najznačajnijom na ovom području, započet ćemo njenim prikazom. Naime, raspoložemo barem približnim količinama njene proizvodnje još s početka XIX. stoljeća. Godine 1803. izvršen je popis poljodjelske proizvodnje zadarskog područja iz kojeg se vidi da je u “Vlaškoj” tada dobiveno 18.787 mletačkih stara raznog žita, najviše pira (5.755) i kukuruza (4.667) te daleko manje prosa, ječma i pšenice, a tek neznatno zob, sirka i bara. Tada su ondje dobivena i 133 stara raznog sočiva. Dvije godine potom na tom je području dobiven ukupno 22.431 star raznog žita i 119 stara sočiva. Te je godine najviše žita požnjeveno u Žegar, Krupi i Erveniku, dok je najviše sočiva rodilo u Ivoševcima (85).⁴⁰ To je pak jedva podmirivalo potrebe domaćeg stanovništva.

Na početku druge austrijske uprave Dalmacijom na području obrovačke preture (1827.) žitaricama je bilo zasijano 1.295 kampa zemlje, no njihov je urod bio vrlo škrt, tek 989 mecena, što je onda uzrokovalo veliku oskudicu živežnih namirnica, pa i glad na ovom području.⁴¹ Jamačno je ovome, maloj proizvodnji, razlogom bilo i smanjenje područja preture. Jer, doznajemo da ni poslije u tom smislu nije bivalo bolje. Naime, oko 1830. godine kaže se da se u preturi redovno/prosječno dobivalo nešto preko 6.000 mecena žita.⁴² Budući da je često zatajivao urod žita, već se tada ovdje, kao u čitavom zadarskom okružju, to pokušavalo nadomjestiti uzgojem krumpira. Tako je 1822. u obrovačkoj preturi bilo krumpirom zasađeno 228 kampa zemlje, a dobiveno tek 22.500 funti uroda. Nadalje, 1826. krumpirom je bilo zasađeno 227 kampa zemlje, dobiveno je samo 11.921 funti uroda, a sljedeće godine čak 25.400 funti krumpirova ploda.⁴³ Bio je to više nego skroman prinos, uzrokovan, valjda, velikim i dugotrajnim sušama. Potom je uzgoj krumpira, kao i povrća, u okolici Obrovca znatno uznapredovao.⁴⁴ Pored krumpira ondje se tada počelo uzgajati i nešto više kupusa, repe i drugih povrtnica, ali su i njihove količine bivale doista beznačajne. Samo u godinama obilatih ljetina one su značile veću

---

⁴⁰ Š. PERIČIĆ, *Statistički podaci...*, prilog V i VI.

⁴¹ DAZd, *Presidijalni spisi Namjesništva*, 1828., VII., br. 231/p.

⁴² DAZd, *Spisi Registrature*, 1833., I/8, br. 163.

⁴³ DAZd, *Presidijalni spisi Namjesništva*, 1822., VII., br. 2168/p; 1827., VII., br. 154/p; 1828., VII., br. 231/p.

⁴⁴ Š. PERIČIĆ, *Poljoprivreda...*, str. 467; ISTI, *Gospodarske prilike u Dalmaciji od 1797. do 1848.*, Split, 1992., str. 38, bilj. 194.

potporu tamošnjem stanovništvu.⁴⁵ Bijeli i crveni luk jedva da se uzgajao pa ih je trebalo kupovati od drugih, uglavnom od brođara/trgovaca izvan Dalmacije.

Ratarstvo ni u sljedećim desetljećima nije bilo razvijenije. Primjerice, prinos žitarica bivao je vrlo nizak, manji od 10 kvintala po hektaru jer je obrada zemlje i dalje ostala primitivna, adamistička, bez uporabe stajskog, a kamoli umjetnog gnojiva. Samo je u iznimno rodnim godinama urod žitarica bivao dostatan za prehranu domaćeg stanovništva; urod je najčešće dostajao prehrani za deset mjeseci u godini; ponegdje, kao u Selinama, tek za tri mjeseca. Tek od sredine XIX. stoljeća uz Zrmanju se natapaju manje površina polja, jer u njoj nikad nije nedostajalo vode.⁴⁶ Stoga se događalo da je u Žegarar ponekad bilo viškova ratarske proizvodnje, žita i povrtnica, koji su onda prodavani na tržnicama Obrovca i Zadra. U preturi se tada redovito dobivalo 33.940 mecena raznog žita, najviše ječma (10.780), kukuruza (6.130) te zobi i pira (10.120), a drugih vrsta u neznatnim količinama. Jednako se tako u preturi dobivalo oko 1.000 mecena raznog povrća. Međutim, 1853. i 1854. godine požnjeveno je neusporedivo manje žita i ubrano povrća. Najviše žita dobivali su stanovnici sela Karina. Prethodno se ondje redovito dobivalo 1.300 funti krumpira, a tih godina još manje, dakle, u neznatnoj količini.⁴⁷

Tako slabe ljetine ovih dviju godina bile su zasigurno posljedicom velike suše. Slično se dogodilo i 1863. kad je jedan dio preture (Golubić) bio podložan dugotrajnoj suši, a žito koje je bilo dozrelo pojeli su skakavci. Te je godine u Golubiću dobiveno samo 4.450 stara žita i 50 stara raznog povrća. Naspram tome uslijedio je odličan urod drugih poljodjelskih proizvoda: naime, tada je ondje dobiveno 50.000 funti repe te po 100.000 funti krumpira i kupusa, što je tek dijelom nadomjestilo manjkove žita i povrća.⁴⁸ No, već sljedeće godine u preturi je požnjeveno 12.900, a 1874. godine pak samo 5.930 mecena raznog žita, najviše pšenice, ječma i kukuruza.⁴⁹ Na početku devetog desetljeća, 1882., ondje je dobiveno oko 1.200 hektolitara raznog žita,⁵⁰ što je bilo alarmantno malo, pa je ono moralo biti namireno sa strane. Kako su to bivale nedostatne količine žita, ni blizu dostatne potrebama stanovništva, vlast je početkom 1886. godine pristupila uređenju Bunarske drage kod Obrovca, naravno, u svrhu poboljšanja tamošnje ratarske proizvodnje.⁵¹ Međutim, ni to nije rezultiralo značajnijim poboljšanjem ratarske proizvodnje, ona je i dalje ostajala na dotadašnjoj, nedostatnoj razini. To je onda bilo razlogom što se žito nabavljalo sa strane kako ne bi dolazilo do kriznih trenutaka u opskrbi krušnom hranom tamošnjeg stanovništva.

---

⁴⁵ DAZd, *Presidijalni spisi Namjesništva*, 1844., VI., br. 2746/p.

⁴⁶ DAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, kut. VII., Comune di Obrovazzo 1855.

⁴⁷ DAZd, *Spisi Registrature*, 1855., VIII/3 A, br. 183 (11011).

⁴⁸ ISTO, 1863., VIII/3 A, br. 802 (13961).

⁴⁹ ISTO, 1865., VIII/3 A, br. 24 (163); 1874., VIII/3 A, br. 26 (14235).

⁵⁰ ISTO, 1882., VIII/3 A, br. 256 (3938).

⁵¹ *Bollettino agrario della Dalmazia*, Zadar, 1886., br. 22.

Pored ovih ratarskih proizvoda u tom stoljeću bilo je ovdje pokušaja da se uzgajaju i neke druge ratarske kulture. Spomenut ćemo, naime, da se već oko 1830. godine u Žegarju počela uzgajati konoplja, čije su količine bile male, dakle neisplative. Ipak, to nije obeshrabrilo prve njegove uzgajatelje pa se i poslije u okolici Obrovca ta industrijska biljka sve više uzgajala. Po svoj prilici ona je donosila veće prinose jer se lokalna vlast zanosila mišlju da nabavi stroj za njenu preradu, ali ona nikada nije bila ostvarena.⁵² Potrebno je istaknuti da je oko 1880. godine u okolici Obrovca bilo zasijano nešto buhača, ali je uslijed slabe kakvoće njegova sjemena izostala očekivana berba. Ipak, sljedećih se godina ondje brala određena količina buhača, što znači da je on i dalje uzgajan na tom području.⁵³ Međutim, potonji izvori šute o količinama njegove proizvodnje, pa se može pretpostaviti da je ona bila doista skromna.

Sudeći po površinama zasađenim vinovom lozom 1900. godine, tamošnje je vinogradarstvo bilo nerazvijeno. Za to najveću krivicu snosi, kažu neki, mletačka zabrana njena uzgoja u zagorskom dijelu pokrajine, kamo su pripadale Bukovica i Podgorje. A ta se činjenica, naravno, negativno odrazila i na potonji uzgoj vinove loze na ovom području. No, već na početku promatrana razdoblja u okolici Obrovca ima vinograda, pa je 1803. godine u "Vlaškoj" dobiveno 1.150 barila vina. Na početku druge austrijske uprave vinogradarstvo je doživjelo određeni napredak, tada je uzgoj vinove loze išao na uštrb sjetve žitarica. To najbolje svjedoče količine ovdje pravljenog vina. Naime, zna se da je 1826. godine u obrovačkoj preturi dobiveno 6.505, a sljedeće godine pak samo 3.846 barila vina.⁵⁴ Iz godine u godinu ondje je sađen sve veći broj loza, što je, naravno, trebalo rezultirati i većim urodom grožđa. Na žalost, kako se čini, nije bilo tako. Naime, izvori pokazuju da je 1832. godine u preturi proizvedeno 3.810, a dvije godine potom 5.515 emera vina. Te količine nisu bile dostatne ni za domaće potrebe; one su gotovo uvijek potrošene do svibnja sljedeće godine. Samo su rijetke obitelji imale vina za čitavu godinu.⁵⁵ Treba istaći da se tada vinova loza najviše uzgajala u Karinu i Kruševu, dok se u ostalim selima preture uzgajala u neznatnoj mjeri.

U drugoj polovini toga stoljeća ta je proizvodnja bila još manja, čemu je, uvjereni smo, najvećim razlogom bila pojava bolesti luga na vinovoj lozi koja se pojavila 1852. godine. Prethodnih se godina u preturi dobivalo 3.170 emera vina godišnje, 1853. godine proizvodnja vina iznosila je 3.000, a sljedeće pak samo 163 emera. Tada se vinova loza uzgajala samo u Jasenicama, Starigradu, Selinama, Kruševu i Karinu.⁵⁶ Slab urod grožđa znala je također uzrokovati i dugotrajna suša. Tako je godine 1863. proizvodnja vina u preturi Obrovac zabilježena u količini od 1.000 emera, a sljedećih godina ona je oscilirala

---

⁵² Š. PERIČIĆ, *Poljoprivreda...*, str. 467.

⁵³ DAZd, Spisi Registrature, 1882., II/1 E, br. 6925.

⁵⁴ DAZd, Presidijalni spisi Namjesništva, 1827., VII., br. 154/p; 1828., VII., br. 231/p; Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike...*, str. 24.

⁵⁵ DAZd, Spisi Registrature, 1833., I/8, br. 163; Presidijalni spisi Namjesništva, 1836., VI/1, br. 317/p.

⁵⁶ DAZd, Spisi Registrature, 1855., VIII/3 A, br. 183 (1251).

između 140 (1867.) i 1.680 (1864.) hektolitara vina.⁵⁷ Dakako, te količine ni izdaleka nisu dostajale potrebama domaćeg stanovništva, pa su veće količine toga proizvoda ubuduće namicane iz ostalog dijela pokrajine, najviše s Paga i Brača. Ne raspolažemo količinskim podacima o proizvodnji vina zadnjih desetljeća, ali se može pretpostaviti da one nikad nisu bile dostatne potrebama stanovništva, to prije što je i vinograde poharala filoksera. Proizvodnja vina je u tadašnjim statistikama iskazivana u sklopu općine Benkovac, pa i stoga nije moguće utvrditi proizvodnju vina ovog doba u općini Obrovac.

Uzgoj voćaka na ovom području nije nikad bio od većeg značenja, pa ni u promatranom razdoblju. Ipak, najraširenija drvenasta kultura bila je maslina. Naime, zna se da je 1822. godine u preturi iskazano postojanje samo 356 stabala ove voćke. Ona se uzgajala uglavnom u naseljima uz more. Kolika je proizvodnja ulja tada bila u preturi, pokazuje primjer dviju uzastopnih godina: naime, 1826. ondje je dobiveno 8, a sljedeće godine pak 15 barila, što nije ni izdaleka moglo zadovoljavati potrebe domaćeg stanovništva.⁵⁸ Jamačno je u sljedećim desetljećima ondje zasađivan manji broj mladica toga stabla, što je rezultiralo i većom proizvodnjom ulja. Naime, četrdesetih godina u preturi su bila 863 stabla plodonosnih maslina; tada je 100 stabala maslina donosilo prinos od 160 funti ulja, odnosno 1.100 funti toga proizvoda u čitavoj preturi.⁵⁹ Pedesetih godina u preturi je dobivano najviše 20 emera ulja godišnje, te 23.100 funti raznog drugog voća. Nekad su voćke zatajivale u tolikoj mjeri da ih je nedostajalo i za potrebe domaćeg stanovništva.⁶⁰ U sljedećem desetljeću u preturi je neznatno povećana proizvodnja maslinova ulja. Naime, sudeći po činjenici da je 1863. godine dobiveno 50, a sljedeće godine pak 24, odnosno 1867. godine 10 emera toga proizvoda može se izreći ta konstatacija.⁶¹ Dapače, nerodne godine 1874. u čitavoj općini dobiveno je 30 emera, a 1882. godine čak 45 hl ulja, što zorno svjedoči o određenom napretku maslinarstva potkraj toga stoljeća.

3. *Stočarstvo*

Velike površine pašnjaka pokrivenih makijom pogodovale su uzgoju blaga sitna zuba, napose koza, na čitavom ovom području. Stoga ono predstavlja značajnu granu pučanstva njegova brdskog dijela. Međutim, ono je održavano primitivno, nomadski, bez neophodnih staja i zimske hrane. Naime, livada gotovo da nije bilo, a krmna se hrana jedva uzgajala, napose na početku promatranog razdoblja. Poradi njene višestruke koristi (meso, mlijeko, kostrijet) ovdje je najviše uzgajana koza, unatoč nastojanjima svih vlasti

---

⁵⁷ DAZd, Spisi Registrature, 1863., VIII/3 A, br. 802; 1865., VIII/3 A, br. 24 (163); 1874., VIII/3 A, br. 26 (14235).

⁵⁸ DAZd, Presidijalni spisi Namjesništva, 1827., VII., br. 154/p; 1828., VII., br. 231/p; Š. PERIČIĆ, *Poljoprivreda...*, str. 468.

⁵⁹ Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike...*, str. 108.

⁶⁰ DAZd, Spisi Registrature, 1855., VIII/3 A, br. 183 (11011).

⁶¹ DAZd, Spisi Registrature, 1863., VIII/3 A, br. 802; 1867., VIII/3 A.

da se njen uzgoj iskorijeni kao štetnog blaga. Raspoložemo podatkom da je 1803. u “Vlaškoj”, dakle Bukovici i Podgorju, bilo 54 konja, 802 magarca, 3.165 goveda i 43.683 glava sitna blaga; pored mesa, mlijeka i koža od toga je blaga stanovništvo dobivalo 2.858 libri sira i 9.197 libri prljave vune.⁶² Jamačno je tako bilo i sljedećih godina, što je onda značilo veliku potporu u prehrani i životu tamošnjeg pučanstva.

I tijekom sljedećih desetljeća sitno je stočarstvo ondje bilo od najvećeg značenja, unatoč činjenici da je i austrijska vlast pokušavala posve iskorijeniti kozarstvo. To najbolje svjedoče podatci o broju sitna blaga od 1827. do 1831. godine. Stoga donosimo tabelu s podacima o broju ovaca i koza, usporedno u preturama Obrovac i Zadar:⁶³

<i>Godina</i>	<i>Pretura Obrovac</i>		<i>Pretura Zadar</i>	
	<i>Ovaca</i>	<i>Koza</i>	<i>Ovaca</i>	<i>Koza</i>
1827.	72.337	41.700	49.139	28.932
1828.	58.469	32.000	61.329	15.747
1829.	23.050	17.125	53.261	12.050
1830.	50.093	41.133	64.149	11.666
1831.	49.100	41.106	63.688	13.228

Iz ove se tabele vidi da je kroz ovo petogodište u obrovačkoj preturi znatno smanjen broj ovaca, a da je broj koza ostao na istoj razini, dok je u zadarskoj preturi istodobno broj ovaca porastao, a koza bivao sve manji. Nadalje, uočljivo je i veliko smanjenje u obrovačkoj preturi 1829. godine, kad je suša uzrokovala izuzetnu oskudicu hrane za ljude i blago, pa je ono uginulo u vrlo velikom broju. To se blaže odrazilo u zadarskoj preturi. U Bukovici je i sljedeće godine bilo dosta koza jer su one davale dvostruko više mlijeka negoli ovce. Stoga je i ispaša bila više prilagođavana prvima, pa je lokalna vlast tada (1832.) zahtijevala smanjenje nameta travarine,⁶⁴ što joj po svoj prilici nije bilo udovoljeno.

Potrebno je naglasiti da su pored ovoga blaga ovdje uzgajani još konji, magarci, goveda i svinje, iako u navedenom izvoru oni nisu navedeni. Studen i nestašica ispaše te visoke cijene soli bili su razlogom što je u četvrtom desetljeću blago sitna zuba na ovom prostoru počelo propadati.⁶⁵ Naime, već zimi 1834./35. uslijed studeni uginuo je velik broj blaga sitna zuba, koje je najvećim dijelom uzgajano/napasano u Karinu, Kruševu i

⁶² Š. PERIČIĆ, Statistički podaci..., prilog VI.

⁶³ DAZd, Spisi Registrature, 1833., I/8, br. 163 (15517). Jedno izvješće u ovom spisu donosi, začudo, nešto drukčije podatke o broju ovog blaga za godine 1828.–1830.

⁶⁴ DAZd, Spisi Registrature, 1833., I/8, br. 163 (1670).

⁶⁵ DAZd, Spisi Predsjedništva državnih dobara u Trstu, svež. 1, br. 526/pr.; Presidijalni spisi Namjesništva, 1834., VI/3, br. 2145/p.

Jasenicama, dok je blaga krupnog zuba najviše bilo u Žegarju.⁶⁶ A kako se u prvoj polovini XIX. st. kretao broj svega blaga u obrovačkoj preturi, pokazat će dva podatka, onaj iz 1818. i 1847. godine, pa ih zato predstavljamo u sljedećoj tabeli.⁶⁷

<i>Vrst blaga</i>	<i>1818.</i>	<i>1847.</i>
Konja	1.097	742
Magaraca	224	227
Mula	9	2
Goveda	7.015	2.892
Ovaca	–	31.801
Koza	52.170	32.719
Svinja	–	435

Dakle, pored blaga sitna zuba, ovdje su izneseni i podatci, istina sporadični, o brojnosti onoga krupnoga zuba. Broj potonjih je na početku navedenog razdoblja bio prilično velik, da bi za trideset godina spao na manje od polovice. To se, naravno, u prvom redu odnosi na goveda. Nadalje, može se zamijetiti da je u međuvremenu porastao broj ovaca i koza, kao i to da je konačno broj koza nadmašio broj ovaca (1847.). Potonje godine je zabilježen okot 264 teleta i 6.503 janjaca, dok priplod kozlića, začudo, nije zabilježen. Tada su najveći broj goveda (354), ovaca (2.689) i koza (3.119) posjedovali stanovnici sela Karina. Po svoj prilici ni tada broj držećih svinja nije bio od većeg značenja za prehranu stanovništva preture.

Na početku druge polovine XIX. stoljeća broj blaga bio je u blagom porastu. Međutim, i tada je ono znalo ugibati, kao 1863. godine. Naime, te je godine najbrojnije “pokrepavanje životinje sitne” zabilježeno u Golubiću, a nisu toga bila pošteđena ni druga stočarska naselja obrovačke preture. Zimovanje blaga sitna i krupna zuba bilo je donekle osigurano sakupljanjem 400.000 funti sijena i 500.000 funti slame.⁶⁸ Kako se ono razvijalo do Prvog svjetskog rata, pokazat će zorno službeni, tiskani podatci iz sporadičnih godina, te ih ovdje donosimo u tabeli.⁶⁹

---

⁶⁶ DAZd, Presidijalni spisi Namjesništva, 1835., VI/2, br. 60/p.

⁶⁷ STULLI, Građa..., str. 166; Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, svež. 100, br. 849; Miscellanea, svež. 6, poz. C, l. 17.

⁶⁸ DAZd, Spisi Registrature, 1863., VIII/3 A, br. 802 (16337).

⁶⁹ L. MASČEK, Manuale... pell'anno 1872., str. 84; DAZd, Spisi Registrature, 1887., XI A, br. 4447; Obćinski rječnik..., str. 7.

<i>Vrst blaga</i>	<i>1869.</i>	<i>1884.</i>	<i>1885.</i>	<i>1900.</i>
Konji	727	750	735	955
Mazge	11	10	5	–
Magarci	419	500	552	–
Goveda	5.154	3.150	2.565	5.355
Ovce	36.460	39.930	38.922	44.961
Koze	35.460	43.960	41.959	33.451
Svinje	1.157	1.200	1.281	1.768
U k u p n o	79.387	89.500	86.019	(86.490)

Iz ovoga se vidi da je i u svim godinama ovdje prevladavalo blago sitna zuba. Unatoč nastojanju austrijske vlasti na istrebljenju koza, osamdesetih godina ih je bilo više negoli ovaca, što također pokazuje osvjedočenost Bukovčana i Podgorjana u njihovu korisnost. Ipak, broj ukupnog sitnog blaga znatno je opao u odnosu na prvu polovinu toga stoljeća. Broj krupnog blaga je uvelike oscilirao, premda se u općini tada znalo pokositi i 4.000 tona sijena godišnje za stočnu zimsku prehranu. Postojanje velikih površina makije pogodovalo je uzgoju koza, od kojih ovdašnje stanovništvo nije odustajalo. Štoviše, obrovačka je općina još uvijek zagovarala taj uzgoj tvrdeći da se “jedino naše blagostanje sastoji u blagu”.⁷⁰ Zato je sjeverna Dalmacija, napose Bukovica i Podgorje, ostala izrazitim stočarskim krajem. Naime, ovdašnje je stočarenje donosilo stanovništvu višestruku korist, u prvom redu meso i mlijeko, osnovne izvore njegove ishrane. Naspram tome, ondje su se dobivale neznatne količine sira i maslaca. Zna se, naime, da je osamdesetih godina u obrovačkoj općini pravljeno samo 200–300 kg sira i 500 do 600 kg maslaca za prodaju. Ta se činjenica može tumačiti dvojako: najveća se količina mlijeka rabila za ishranu u svježem ili varenom stanju, a prilične njegove količine su ostale neiskorištene.⁷¹ Potkraj ovog stoljeća ovce su ovdje davale oko 3.000 kg nečiste vune. Svakako je ta mogućnost bila veća, ali je donekle nemaran odnos pučanstva spram ovcama, njihov stalni boravak u makiji, uvelike činio da one izgube velik dio svoga runa.

Da stočarstvo toga vremena nije donosilo bukovačko-podgorskom stanovništvu još veću korist, krivnju snose mnoge objektivne okolnosti, poput studeni i ljetne oskudice ispaše. Nadalje, zna se da su tada i poslije veliku opasnost stočarstvu činili velebitski vukovi. To nam dostatno svjedoči primjer iz 1872. godine kada su vukovi samo u Erveniku zaklali 413 glava sitna blaga, te 8 goveda i 13 konja.⁷² Usprkos svim nedaćama, tamošnje se stočarstvo održavalo. To nam svjedoči i činjenica da je 1916./17. ovdje zabilježeno 48.000 ovaca i 36.000 koza. Iako su se i tada ovdje pravile neznatne količine

---

⁷⁰ *Narodni list*, 17, 1878., br. 100.

⁷¹ DAZd, Spisi Registrature, VIII/3 A, br. 256 (3938).

⁷² *Narodni list*, 13, 1873., br. 53.

sira, kao uostalom svugdje u Dalmatinskoj zagori,⁷³ ipak je uzgoj sitnog blaga bio od velikog značenja za preživljavanje stanovništva i u mjesecima prehrambene oskudice.

Stanovništvo ovog područja oduvijek je koristilo kadulju za uzgoj pčela, odnosno za pravljenje meda i voska. Da je pčelarstvo ovdje bilo prilično razvijeno već početkom promatranog razdoblja, najbolje svjedoči činjenica da je 1803. godine u “Vlaškoj” dobiveno čak 41.097 libri meda i 782 libre voska, koji su po svojoj prilici bili namijenjeni prodaji. Istina, već sljedeće godine te su količine bile daleko manje.⁷⁴ Za francuske uprave ta je djelatnost bila gotovo posve zapuštena. A kad je u Dalmaciji započela akcija za unaprjeđenje njena pčelarstva, žitelji ovoga područja su se odazvali pozivu. Naime, mogućnost dobre ispaše pčela po padinama Velebita i bukovačkih brda davala je nadu da će uloženi trud i sredstva biti dobro nagrađeni. Stoga već 1824. godine u obrovačkoj preturi nalazimo začuđujuće velik broj košnica – njih čak 1.124. Ipak, bilo je samo osam pčelara s preko deset košnica, oni su bili u stanju proizvoditi viškove meda i voska.⁷⁵ Sljedećih je godina broj košnica ondje stalno rastao: godine 1825. ih je bilo 1.487, sljedeće čak 2.695, da bi 1827. godine njihov broj spao na brojku od 1.962,⁷⁶ što svjedoči njihovu veliku oscilaciju, zacijelo uzrokovanu velikom studeni, ali i primitivnosti ulišta. Kada su pčele uredno napasane, one su mogle davati nekoliko tisuća funti meda i sirova voska, kako je to bivalo u zadnjem desetljeću prve polovine XIX. stoljeća.⁷⁷ Nedugo zatim splasnulo je zanimanje stanovništva za uzgoj pčela. Tako je sredinom toga stoljeća u Bukovici i Podgorju bilo samo nekoliko stotina košnica pčela, koje su davale srazmjernu količinu meda i voska. Samo je poneki pčelar, poput obitelji Vukčević iz Krupa (1855.), imao preko 100 ulišta, dok su još neki stanovnici toga sela posjedovali nešto manji broj košnica, pa se može reći da je Krupa bila središte pčelarstva u Bukovici.⁷⁸ Ondje su, kao i drugdje u pokrajini, uzgajane najviše pčele talijanske i egipatske pasmine. Kako u Bukovici nije bilo pitkih livada, a košnice bile primitivne strukture, to pčelari, unatoč velikom nastojanju, od toga posla nisu stjecali primjerenu korist.

Novi val intenzivnijeg pčelarenja uslijedio je ovdje sedamdesetih godina XIX. stoljeća. Naime, zna se da je oko 1870. godine u općini bilo stotinjak pčelara s ukupno oko 840 košnica. Svaka od njih je prosječno davala 6 funti (3 kg) meda i 1,5 funtu (0,75 kg) voska. To je bio prosjek pčelarske proizvodnje u pokrajini. Aktivni su pčelari tada stjecali 5–6 fiorina po košnici, što je značilo malu dopunu kućnog budžeta.⁷⁹ To nije

---

⁷³ *Gospodarski vjesnik*, 25, Zadar, 1917., br. 2.

⁷⁴ Š. PERIČIĆ, *Statistički podaci...*, prilog V i VI.

⁷⁵ DAZd, *Presidijalni spisi Namjesništva*, 1825., VI/1, br. 1120/p.

⁷⁶ ISTO, 1827., VII., br. 1434/p.

⁷⁷ ISTO, 1844., VI/1, br. 2746/p.

⁷⁸ DAZd, *Spisi obitelji Zanchi*, kut. VII., *Distretto di Obrovazzo* 1855.

⁷⁹ Š. PERIČIĆ, *Prilog poznavanju pčelarstva Dalmacije do 1914. godine*, *Acta historico-oeconomica*, 19, Zagreb, 1992., str. 29; L. MASČEK, *Manuale... pell'anno 1872*, str. 84.

držano srazmjernom dobiti, pa ni od pokrajinske vlasti. Stoga su traženi razlozi takvom stanju. Neki su tvrdili da su nekoliko razlozi kočili željeni polet ove djelatnosti: najveći se ogledao u nedostatnosti odgovarajućih šuma na podvelebitskom prostoru. Naime, uništavanje bukovačkih i podgorskih šumskih kompleksa uvelike je utjecalo na opadanje ovdje netom započetog intenzivnijeg pčelarenja, dok onom racionalnom nije bilo ni traga. Takvo što bilo je tek u primislama, jer se ovdje bila ustalila praksa tumarajućeg, nomadskog pčelarenja. To je onda neke od pčelara navelo na prijedlog izrade posebnih posuda i košnica, koje bi valjalo držati i čuvati s najvećom pozornošću, u čistoći i zaštiti od kiše i zimske studeni. To su, na žalost, prihvatili tek rijetki od njih: oni su svoje pčele u proljeće hranili cvjetovima, a u ostalom dijelu godine, kada cvijeća nije bilo, u tu svrhu sačuvanim medom.⁸⁰ To se nije pokazalo dostatnim, odnosno takva prehrana pčela nije ih stimulirala na veću proizvodnju meda i voska. Kako tamošnji pčelari nisu surađivali s onima koji su taj posao obavljali na suvremeniji, racionalniji način, to nisu dolazili do novih saznanja o toj djelatnosti. Zato se krajem XIX. stoljeća u općini Obrovac godišnje pravilo samo do 350 kg meda i 260 kg sirovog voska.⁸¹ Naspram tome, čini se, na širem je području, južnom susjedstvu Bukovice, pčelarstvo tada doživljavalo izuzetan napredak. To nam najbolje svjedoči činjenica da je oko 1900. godine u Kistanju na prodaju godišnje nuđeno čak 30.000 kg meda, koji je nalazio plasman na izvanpokrajinskom tržištu.

Na inzistiranje pokrajinske vlasti i ovdje je bilo određenih pokušaja uzgoja većeg broja stabala murava u svrhu proizvodnje dudova svilca. Na žalost, ta nastojanja nisu pala na plodno tlo, pa je na ovom području kroz XIX. stoljeće bilo malo toga stabla, a srazmjerno tome i proizvodnje svilca. Naime, ovdje se on počeo uzgajati tek u drugoj polovini XIX. st., ali i tada u neznatnoj količini. Da je tome bilo tako, navest ćemo samo dva podatka iz sedmog desetljeća: 1864. godine u preturi Obrovac uzgojeno je 22, a sljedeće godine pak 66 funti svilenih čahurica.⁸² Bio je to zapravo najslabiji ishod uzgoja svilca u pokrajini, pa je on ubrzo kao neisplativ posve napušten.

IV.

Najveći dio Bukovice i Podgorja bio je u XIX. stoljeću pokriven niskim i visokim šumama. U njima je stanovništvo napasalo sitno i krupno blago, sjeklo drva za ogrjev, najvećim dijelom za potrebe svojih domaćinstava, a manje za prodaju u Zadru i drugdje. Treba reći da su mletačke vlasti i kroz XVIII. stoljeće uvelike eksploatirale ovdašnji šumski fond, te ga dijelom i uništili, naravno, na štetu ovdašnjeg življa i čitave pokrajine.⁸³

---

⁸⁰ DAZd, Spisi Registrature, 1872., XI A, br. 745 (2279); L. MASCEK, *Manuale... pell'anno 1876/1877*, str. 257–258.

⁸¹ Š. PERIČIĆ, Prilog poznavanju pčelarstva..., str. 30.

⁸² DAZd, Spisi Registrature, 1865., XI A, br. 56 (23533); 1867., XI A, br. 9156.

⁸³ Dušan JEDŁOWSKI, *Venecija i šumarstvo Dalmacije od 15. do 18. vijeka (Dok. dis.)*, Split, 1975., str. 102–105; Š. PERIČIĆ, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb, 1980.

Da je tome bilo doista tako, najbolje svjedoči činjenica da je, recimo, 1803. godine u “Vlaškoj” posječeno samo 4.100 kara drva, kako za potrebe domaćeg življa, tako i za prodaju u Zadru i drugim odredištima.⁸⁴ Visokih šuma je tada bilo gotovo svugdje na južnim padinama Velebita, najviše u Paklenici, jednoj od preostalih šumskih oaza u pokrajini. To je bilo poznato i novim stranim upravljačima Dalmacije, koji su prividno pokazivali interes za čuvanje i obnovu uništenih šuma u pokrajini, a napose onih u Paklenici. A Paklenica je na početku druge austrijske uprave zapremala oko 400 jutara površine, nudeći i tada prilične količine drva.⁸⁵ No, naspram deklariranom interesu za čuvanje šumskog fonda u Dalmaciji, te pošumljavanju ogoljelih površina, nova austrijska vlast nije poštivala te zasade, što se posebno očitovalo na šumskom fondu u Paklenici. Naime, pokrajinska je vlast već 1826. godine utanačila ugovor po kojem su neki poduzetnici/zakupnici iz Friulija smjeli posjeći 20.000 kubičnih klafrata drva u Paklenici, plaćajući njenoj blagajni pristojbu od 20 karantana po mjeri. To je bila neznatna naknada državi, a velika šteta za stanovništvo Podgorja. Navedeni poduzetnici nisu bili lijeni, nego su utanačeni ugovor ostvarivali nekoliko sljedećih godina, eksploatirajući tako ono što im nije pripadalo,⁸⁶ jamačno sjekući više drva nego su to smjeli. No, ipak je u toj šumi ostalo još stabala za sječu. To svjedoči odluka pokrajinske vlasti iz 1834. godine po kojoj se otada u njoj trebalo sjeći 2.000 kubičnih klaftera drva godišnje.⁸⁷ A to opet pokazuje kako je ovdašnja vlast postupala s preostatom ovog šumskog fonda, jednog od najbogatijih u pokrajini. Iako je šuma sljedećih godina sve više pustošena, treba reći da su neki seljani Starigrada i Selina na toj sjeći zarađivali manje svote novca.

Čini se da je to potrajalo samo nekoliko godina, pa, srećom, ta šuma nije posve uništena. Dapače, ona i druge šume Podgorja i Bukovice su čuvane od nesmiljenog uništavanja, te su se brzo obnavljale. To nam svjedoči činjenica da je samo 1853. godine u preturi Obrovac posječeno 48.586 kubičnih klaftera drva, ali potonjih godina gotovo ništa.⁸⁸ Treba reći i to da je bilo slučajeva kad je podgorsko stanovništvo iz borovih šuma cijedilo smolu na vrlo primitivan način, isključivo za svoje potrebe. Šezdesetih godina pokrajinska je vlast odobrila eksploataciju velikih količina drva u tamošnjim šumama. Nadalje, neki su stranci i poslije iz Paklenice izvozili određene količine drva u dalmatinske i talijanske luke, od čega domaći živalj nije imao gotovo nikakvu korist. Tada je i u Bukovici bilo dosta visokih šuma, napose između Bilišana i Žegara, ali poradi

---

⁸⁴ Š. PERIČIĆ, Prilog poznavanju pčelarstva..., prilog VI.

⁸⁵ Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike Dalmacije...*, str. 56; ISTI, Prilog upoznavanju šuma Paklenice..., str. 95.

⁸⁶ Š. PERIČIĆ, Politika Austrije prema šumskom fondu Dalmacije od 1814. do 1848. godine, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 10, Zagreb, 1983., str. 67; ISTI, Prilog upoznavanju šuma Paklenice..., str. 97.

⁸⁷ DAZd, Spisi Registrature, 1834., XI, br. 877, 887.

⁸⁸ Isto, 1855., VIII/3 A, br. 183 (11011).

nedostataka primjerenih prometnica one nisu bile iskorištavane.⁸⁹ Te su šume, kao uostalom u čitavoj Dalmaciji, bile zanemarivane i uništavane. Istina, vlast je tek potkraj XIX. stoljeća prepoznala značenje šuma te počela s pošumljavanjem nastalih goleti obnoviti šumski fond Bukovice i Podgorja. No, budući da je u te pothvate ulagano malo novca, njihov učinak nije ostvaren u očekivanoj mjeri. Svejedno, uza svu neiskrenost i patvorenost vlasti, početkom XX. stoljeća se na zapadnom obronku Velebića, napose u Paklenici, prostirala lijepa visoka šuma na površini od oko 3.400 hektara,⁹⁰ što je bio dobar zalag življenju tamošnjeg stanovništva.

V.

Općenito uzevši, ovdje prerada nije bila od većeg značenja jer je uistinu bila u povojima. Poput one na ostalom dijelu Zagore, tako je i na ovom prostoru kućna radinost bila jako zastupljena. Seosko je stanovništvo od vune, kože, drva i drugih materijala sebi izrađivalo neophodnu odjeću, obuću i čitavom domaćinstvu potrebna sredstva za rad. Naime, muškarci su od vune izrađivali grube tkanine, razne odjevne predmete, vreće, zobnice i rašu, te sve to bojali. Od kože su pravljene opanci, mješine i drugo. Rijetki su seoski kovači, zidari i drvodjelci koji su pružali usluge svojim mještanima.

Na početku druge austrijske uprave nedaleko od Obrovca izrađivalo se zemljano posuđe slabije kakvoće. Naime, neki su stanovnici Ervenika oko 1830. godine pravili takvo posuđe isključivo za vlastite potrebe; njihovi proizvodi nisu bili kadri svojom kakvoćom prodrijeti ni na domaće tržište. Unatoč tome, Erveničani su i dalje nastavili tim poslom. Njima su se pridružili čak neki stanovnici susjednih sela, koji su zajedno pravili 150–200 glinenih lonaca godišnje. Na žalost, njihova kakvoća je ostala na prethodnoj razini, pa ni oni nisu ishodili konkurentnost izvan Bukovice.⁹¹ Neko vrijeme je u Obrovcu postojala bojadisaonica u svrhu bojanja vune, pređe i sukna pučanstva Bukovice i Podgorja. Neke naznake daju naslutiti da je u Paklenici još 1823. godine podignuta jedna pilana na vodeni pogon, gdje je sljedećih godina trebala biti obrađivana velika količina drva namijenjena izvozu u luke sjevernog Jadrana.⁹² Na žalost, unatoč potrazi za potvrdom uspostave takvog pogona, nismo bili sretne ruke. Da se ipak obistinila ta nakana, može posvjedočiti jedino činjenica da se potonjih godina ondje sijeklo i obrađivalo oko 2.000 kubičnih klaftera drva godišnje. Nadalje, zna se da je 1838. godine neki Petar Kovačević na Velebitu počeo praviti ugljen od bukova drva za potrebe austrijske vojske u Dalmaciji. Ondje pravljen ugljen bio je bolje kakvoće od onog

---

⁸⁹ Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike Dalmacije...*, str. 56; Josip MODRIĆ, *La Dalmazia*, Torino – Rim, 1892., str. 488.

⁹⁰ Ivo JURAS, *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*, Zadar, 1910., str. 31. Požari su znali, kao ono 1867. i 1872. godine, uništiti šume Paklenice (Š. PERIČIĆ, *Prilog upoznavanju šuma Paklenice...*, str. 97–98).

⁹¹ Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike...*, str. 81–82, 96.

⁹² Š. PERIČIĆ, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb – Zadar, 1999., str. 173.

nabavljenog u Rijeci.⁹³ Nije poznato koliko je vremena taj pothvat trajao, ali se može pretpostaviti da se održao barem nekoliko godina zahvaljujući upravo kakvoći proizvoda.

Kako smo već rekli, još osamdesetih godina Bukovčani i Podgorci muzli su velike količine ovčjeg i kozjeg mlijeka, a pravili neznatne količine sira. Na taj su način, držimo, velike količine mlijeka znale propadati, jer je grad (Zadar) bio daleko da bi se viškovi mlijeka ponudili prodaji. Već su tada neki suvremenici uvidjeli o kolikoj se šteti tu radi. Svakako je i to bilo razlogom što je šibenski trgovac Josip Bilić već sedamdesetih godina namislio podići negdje u Bukovici malu “tvornicu” za izradu sira i maslaca, ali, na žalost, tu zamisao nije nikad ostvario.⁹⁴ No, slične su misli i dalje tinjale jer se prosto nametala istinska potreba racionalnijeg korištenja mlijeka u sezoni mužnje sitnog blaga. Takva su razmišljanja urodila (1891.) neminovnom potrebom uspostave zadruge za sirenje u Jasenicama podno Velebita. Naime, nakon stvarne uspostave takve zadruge ishodila se od države pomoć od 1.900 fiorina; godine 1894. u spomenutom je podvelebitskom selu podignuta mljekara i sirara, “tvornica sira”, kako je naglašavano u onodobnim novinama.⁹⁵ Taj je pogon je smješten u posebnoj zgradi: imao je svu neophodnu opremu za preradu mlijeka, bolje reći za proizvodnju sira. Već otpočetak taj pogon svojim mlijekom opskrbljuje 29 kooperanata/zadrugara, pa se sirenje u njemu obavlja dvaput dnevno. Tim poslom rukovodi jedan stručni sirar doveden ovamo iz Kranjske. On je ujedno ovdašnje seljake poučavao racionalnom sirenju kod kuće. Kako je rad u sirani tekao uspješno i mnogo obećavao, to je 1897. godine jedan tamošnji mladić bio poslan u Tiroi na sirarski tečaj, te se po povratku kući zaposlio u jaseničkoj sirani. U lipnju te godine upravo je u Jasenicama održan praktični tečaj sirarstva, prvi od mnogih koji su potom održavani u pokrajini.⁹⁶

Početna proizvodnja ove sirovine bila je prilična. Tako se zna da je u prvih šest mjeseci 1897. godine u sirani napravljeno oko 2.000 kg sira, a jamačno i nešto maslaca, kako je u prvotnim planovima bilo zacrtano. Izgleda da je ubrzo ta proizvodnja počela škripati jer je sirana već 1900. godine prešla odnosno stavljena pod izravnu upravu Dalmatinske vlade u Zadru. Otada joj se doznava prilična novčana potpora, pa je time osiguran nastavak njena urednog rada. Samo nam jedan poznati podatak svjedoči o njenu radu i poslovanju. Naime, zna se da je samo u dva ljetna mjeseca 1900. godine 26 družinara sirani dostavilo 5.000 litara mlijeka, od kojega je napravljeno preko 400 kg sira u komadima od 20 do 25 kg.⁹⁷ To svejedno nije bilo koliko se očekivalo. Stoga je

---

⁹³ Š. PERIČIĆ, *Gospodarska povijest...*, str. 135.

⁹⁴ Leopold STOCKHAMMER, *Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia, Zadar, 1878.*, str. 87; Š. PERIČIĆ, *Nekoliko gospodarskih pokušaja u sjevernoj Dalmaciji krajem 19. stoljeća, Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 18, Zagreb, 1985., str. 112.

⁹⁵ Š. PERIČIĆ, *Nekoliko gospodarskih...*, str. 112; Stanko OŽANIĆ, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Split, 1955., str. 273.

⁹⁶ Š. PERIČIĆ, *Nekoliko gospodarskih...*, str. 113.

⁹⁷ ISTO, str. 112–113.

pokrajinska vlada i dalje sirani prilagala izdašnu novčanu pomoć. I pored nekih nedaća koje su je pratile, njen je sir ubrzo stekao dobar glas na zadarskom i inom tržištu, pa je njena proizvodnja postala premala da bi zadovoljila poraslu potražnju sira. To prije što se on prodavao po vrlo povoljnoj cijeni. Ta je proizvodnja stalno tekla bez većih poteškoća, pa se pogon održao do Prvog svjetskog rata, a njeno je poslovanje doživljavalo određene uspone i padove. Treba reći da je porasli zadružni pokret u Dalmaciji uvjetovao uspostavu Mljekarske zadruge u Erveniku 1901. godine, čija se djelatnost nije ograničavala samo na to mjesto nego i na njemu susjedna mjesta.⁹⁸ Stoga se može ustvrditi da je na razmeđu XIX. i XX. stoljeća mljekarstvo, bolje reći korištenje dobivena mlijeka, u Podgorju i Bukovici znatno uznapredovalo, više negoli drugdje u Dalmaciji.

Oduvijek, pa i u XIX. stoljeću, mljekarstvo je u Dalmaciji, a napose u obrovačkom kraju bilo značajnom djelatnošću. Naravno, tome je pogodovalo postojanje tekućih voda rijeke Zrmanje, rječice Karišnice i potoka u šumi Paklenica. Na početku druge austrijske vlasti na Zrmanji je postojao velik broj mlinica/vodenica, otprilike kao na rijeci Krki. Međutim, postojeće mlinice bile su primitivne gradnje ili oštećene u minulim ratovima na ovom prostoru, pa stoga nisu zadovoljavale potrebe bukovačko-podgorskog stanovništva. To je bio razlog što su potom na Zrmanji bile sagrađene još neke nove mlinice.⁹⁹ Njihovi vlasnici bili su većinom stanovnici upravnog središta.

Značenje mlinica iziskuje podastiranje podrobnijih podataka o njima i njihovim vlasnicima, pa to doista i činimo. Naime, u selu Krupi je postojao jedan mlin, a drugi je sagrađen 1832. godine. Selo Muškovci dugo je raspolagalo s tri mlina/vodenice, a 1846. godine Pajo Buljević i Mitar Zekanović sagrađili su još jedan mlin. Seljaci Golubića su 1850. godine zajednički izgradili svoju mlinicu, koja je bila u stanju samljeti žito svih njihovih obitelji.¹⁰⁰ Šezdesetih godina najviše je mlinica bilo u Žegarju, čak 12; pet ih je bilo u vlasništvu obitelji Komazec, četiri Adama Ušljebrke, dok su dvije bile u vlasništvu obitelji Radošević, a jedna obitelji Gužvica; devet je mlinica bilo starih, a jedna nova bila je sagrađena 1858. i još jedna 1860., dok su dvije građene 1862. godine. Pored već postojećih, u Muškovcima su 1861. godine Petar i Sava Vukadinović u pogon stavili jedan mlin, a obitelj Milanko na tamošnjem mostu pak dvije vodenice. Godine 1858. u preturi je Obrovac zabilježeno 27 mlinova/vodenica s ukupno 50 kamenova/žrvnjeva i pet suknara, a 1865. godine pak jedan mlin više. Desetak godina potom na njenom je području bilo manje aktivnih mlinica, što znači da su neke od njih bile napuštene.¹⁰¹ Potrebno je ovdje reći da su 1872. na Karišnici postojale četiri zgrade sa 17 mlinica i suknara. Pet od tih mlinica bile su vlasništvo Dominika Jankovića iz Obrovca i Pavla

---

⁹⁸ Tereza GANZA-ARAS, Pokušaji preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji od razdoblja liberalizma do 1918. godine, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 19, Zagreb, 1986., str. 159.

⁹⁹ Š. PERIČIĆ, Problem dalmatinskog mlinarstva u XIX. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, Zadar, 1992., str. 163.

¹⁰⁰ ISTO, str. 165.

¹⁰¹ ISTO, prilog I i II.

Buterina iz Novigrada. Nadalje, četiri tamošnje mlinice i jedna suknara bile su u posjedu Josipa Belana iz Obrovca, dok su tri mlina i dvije suknare zajednički posjedovali obitelj Ostojić iz Novigrada i Mlinar iz Karina. Karinski samostan i Stevo Simić iz Obrovca zajednički su imali ondje četiri mlinice i jednu suknaru.¹⁰² Ovo pokazuje da je Karišnica tada obilovala tekućom vodom, barem u jednom dijelu godine, čija je snaga uvelike iskorištavana za mljevenje žita i valjanje/pranje grubog sukna.

I na privremenim potocima Paklenice bilo je tada vodenica za mljevenje žita i suknara. Na početku promatranog razdoblja samo su na Gornjoj Paklenici bile četiri vodenice i jedna suknara. Starigradske obitelji Šikić i Bučić su 1828. godine sagradile još jedan mlin. Poslije je obitelj Knežević sagradila tri mlinice (1833., 1853., 1855.), dok su jednu zajednički sagradile obitelji Marasović i Smokrović. Na vodotoku Donje Paklenice je sredinom toga stoljeća bilo pet netom sagrađenih mlinica. Naime, jednu je 1854. izgradila obitelj Marasović, a po jednu 1857. godine Nikola Jurlina odnosno obitelji Šikić i Jurlina. Sljedeće godine četiri su podgorske obitelji (Šikić, Jurlina, Marasović, Lekić) zajednički podigle još jednu mlinicu. 1855. godine sagrađena mlinica Pave Bučića uništena je u požaru 4. siječnja 1864. godine. Zadnju od tih vodenica, po svoj prilici, sagradile su 1863. godine spomenute obitelji Jurlina i Šikić. Treba istaknuti da su sve one bile aktivne jedino u jesen i zimi, kada je ondje bilo kiša i dostatno tekuće vode za pokretanje njihovih kotača. Naravno, njihovi su vlasnici, kao i onih na Zrmanji i Karišnici, bili dužni pokrajinskoj blagajni godišnje plaćati malu svotu novca na račun kanona.¹⁰³

Svi su nabrojani radni pogoni ove vrste bili u stanju podmirivati potrebe mljeva žita tamošnjeg stanovništva. Štoviše, na mlinove u Paklenici svoje su žito znali dovoziti i Pažani, naravno u svrhu mljevenja.¹⁰⁴ U njihovu su gradnju ulagale, dakle, brojne bukovačke i podgorske obitelji, koje su onda pružanjem usluga mljevenja žita zarađivale određene svote novca ili brašna na račun ušura. Tako je bilo sve do početka XX. stoljeća, kada ove mlinice više nisu bile u mogućnosti izvršavati dotadašnju namjenu. Zacijelo je i to bilo razlogom što je pred Prvi svjetski rat u Jasenicama bila utemeljena nekakva Industrijska zadruga, koja je imala mlin na benzinski pogon.¹⁰⁵ Koliko nam je poznato, dotle se sličan pogon ne spominje u obrovačkoj općini, što ne znači da on, recimo, u upravnom središtu nije doista postojao.

---

¹⁰² ISTO, str. 165.

¹⁰³ ISTO.

¹⁰⁴ Š. PERIČIĆ, *Gospodarske prilike...*, str. 108.

¹⁰⁵ DAZd, Spisi Kotarskog poglavarstva u Zadru, Razni spisi, svež. 16/1, poz. 1913.

VI.

Kada smo pisali o Obrovcu kao trgovištu u prošlosti, onda smo pretežnim dijelom prikazali trgovinsku djelatnost Bukovice i Podgorja u XIX. stoljeću. Stoga ćemo ovdje iznijeti još neke, dosad nepoznate pojedinosti o toj djelatnosti ovog područja. Naime, zna se da je za vrijeme francuske uprave Dalmacijom Obrovac privremeno preuzeo ulogu središta razmjene dobara između područja svoje jurisdikcije i njemu susjednih krajeva, sjeverne Dalmacije i Like. Naime, uslijed mnogih razloga, u prvom redu pomorske blokade Rusa i Engleza, tada se je u njemu prodavalo žito, meso, vino, sol, drvo za loženje i druga roba domaće i pokrajinske, odnosno dalmatinske i ličke provenijencije, sve po znatno nižim cijenama negoli u Zadru.¹⁰⁶

To je potrajalo kratko vrijeme, pa je trgovina ovog područja ponovno spala na prethodnu razinu, ograničenu na lokalnu razmjenu dobara. No, popravkom, kako smo vidjeli, nekih tamošnjih prometnica te puštanjem u promet ceste preko Velebita 1832. godine, ostvarena je prekretnica za trgovinu Obrovca i čitava njegova područja. Do sredine toga stoljeća u njemu je bilo dvadesetak trgovaca na malo i veliko; oni su obavljali unosnu razmjenu prirodnih dobara/roba. Tako je bilo i sljedećih godina, kad se ta trgovina još više razgranala.¹⁰⁷ Da nije bilo hajdučko-razbojničkih prepada na kočije, putnike i trgovce, koji su kočili brži i sigurniji protok roba, ona bi svakako bila još razvijenija. Oko 1870. godine to je stanje poprimilo krajnju zategnutost glede priječenja prometanja ljudi i roba u čitavoj Bukovici, pa je javno mnijenje držalo da vlast mora konačno dokrajčiti tamošnje odmetnikovanje. To prije što “trgovina propada, a narod zapomaže”, kako upozorava obrovački načelnik.¹⁰⁸ U tom smislu bile su poduzete primjerene mjere, te je ubrzo nastupilo povoljnije vrijeme za odvijanje trgovačke djelatnosti.

Naveli smo neke slučajeve eksploatacije i prodaje drva iz Paklenice koji gotovo da ovom kraju nisu donosili nikakave koristi. Na žalost, i poslije su šume devastirane neumjerenom sječom te prodajom na stotine kubičnih klaftera drva, iz čega su tada korist izvlačili samo pojedinci iz Podgorja i pokrajinska blagajna.¹⁰⁹ Pri tome se isticao starogradski trgovac Pavao Bučić. On je u mjestu imao prikladno skladište drva odakle ga je povremeno izvezio po Dalmaciji. Neki brodari Lisarice i Krušćice su svojim brodovima također znali izvoziti manje količine drva u lučice sjeverne Dalmacije, napose u Pag, dok su strani brodari to činili po dalmatinskim i talijanskim lukama.¹¹⁰ Osamdesetih godina Obrovac je crpio sredstva za održavanje svoga stanovništva najvećim dijelom iz trgovine i prometa, koji su uglavnom obavljani sa susjednim prekovelebitskim područjem

---

¹⁰⁶ Š. PERIČIĆ, *Gospodarska povijest...*, str. 113; ISTI, *Razvitak gospodarstva...*, str. 188.

¹⁰⁷ Š. PERIČIĆ, *Obrovac kao trgovište*, str. 226. U preturi je u prvoj polovini XIX. stoljeća bilo oko 24 seljačkih kola, a poslije daleko više.

¹⁰⁸ DAZd, *Spisi Registrature*, 1870., XIV B, br. 104 (12188, 12203).

¹⁰⁹ Š. PERIČIĆ, *Prilog upoznavanju šuma Paklenice...*, str. 97.

¹¹⁰ ISTO.

– Likom. Naime, u njemu su postojala skladišta soli, i to one paške, koja je po nižim cijenama prodavana ličkim općinama. Početkom 1882. godine predlagalo se njegovo premještanje u Karlobag, ali je obrovački načelnik, svjestan njegove velike valjanosti i korisnosti za ovo trgovište, uspio spriječiti tu nakanu.¹¹¹ Kako je Zrmanja do Obrovca (10,4 km) bila plovna za brodove duže od 35 metara, s gazom od 3 metra, to je on postao određište i većih plovnih jedinica, što je, dakako, ujecalo na njegov pomorski promet. Tome je pridonijelo uređenje i proširenje njegove luke.¹¹² U kolovozu 1896. šibensko je Parobrodsko društvo “Negri i drugovi” uspostavilo prvu redovitu parobrodsku prugu između Zadra i Obrovca, što je uvjetovalo njegovu pomorsku povezanost i s drugim dijelovima Dalmacije.¹¹³

Upravo u dva zadnja desetljeća XIX. stoljeća uslijedio je življi pomorsko-trgovinski promet Obrovca. Naime, 1880. počeo je znatan izvoz rujevine, najvećim dijelom u Trst. U prve dvije godine izvezeno ju je od 1.500 do 2.000 kvintala, a već 1883. godine izvoz se popeo na čitavih 7.500 kvintala, što je u odnosu na ulaganje u tu industrijsku biljku moglo značiti veliku zaradu onih koji su je prodavali.¹¹⁴ Naime, bilo je to lišće, zatim grane, kora i žile raznih vrsta ruja, što su u Trstu korišteni za štavljenje kože.¹¹⁵ Tom prodajom najviše se zanimao Juraj Ivanković iz Ervenika, koji je za svoj izložak rujevine na izložbi u Zagrebu 1891. godine dobio diplomu.¹¹⁶ Tad su ju također izvozili neki brodari iz Selina, Starigrada i Tribnja Lisarice, ali bez državnog nadzora, te stoga odatle izvožene količine nisu poznate. Može se pretpostaviti da su ipak bile pozamašne.¹¹⁷ Pored rujevine počela se tada odovud izvoziti druga industrijska biljka – buhač, kako je to bilo svugdje u pokrajini. Tako se zna da je samo stanovništvo Ervenika za prodani buhač 1885. godine zaradilo oko 10.000 fiorina, što nije bila zanemariva svota novca; dapače, ona je značila znatnu dopunu budžeta nekih obitelji.¹¹⁸ Na žalost, nisu poznate količine prodanog buhača ni tada ni poslije, kao ni to do kada je ta trgovina obavljana. To isto vrijedi i za izvoz rujevine.

Pored ceste preko Velebita i nekih drugih takvih prometnica kojima je Obrovac bio povezan još s Kistanjama i Kninom, sajmeni su dani učinili da on postane istinsko trgovište Bukovice i Podgorja. Naime, zaslugom načelnika Desnice 1890. godine ondje je uspostavljen dvotjedni sajam, na koji su dohodili trgovci iz čitave okolice.¹¹⁹ To je

---

¹¹¹ DAZd, Spisi Registrature, 1883., I/1 c, br. 594 (2142).

¹¹² ISTO, 1885., II A, br. 4583 (7942).

¹¹³ *Rivista illustrata*, Zadar – Trst, 1896., br. 16.

¹¹⁴ DAZd, Spisi Registrature, 1882., II/1 E, br. 6925; *Gospodarski poučnik*, Zadar, 1883., br. 23.

¹¹⁵ Janko IBLER, *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba*, Zagreb, 1892., str. 56.

¹¹⁶ ISTO, str. 92.

¹¹⁷ DAZd, Spisi Registrature, 1887., II/1 B, br. 1928.

¹¹⁸ *Bollettino agrario*, 1885., br. 20; Š. PERIČIĆ, *Pomorska trgovina Dalmacije u XIX. stoljeću*, Zadar, 1995., str. 57.

¹¹⁹ J. MODRIĆ, n. dj., str. 497; *Smotra dalmatinska*, 3, Zadar, 1890., br. 48, 76.

zapravo bio stočni pazar na koji su sljedećih godina stanovnici okolice znali dogoniti do 2.000 glava sitnog i krupnog blaga.¹²⁰ Na taj je način Obrovac, koji je tada imao jedva 500 stanovnika, postao “neophodnom trgovačkom postajom”, izuzetno cijenjen po gospodarskom probitku od mjerodavnih suvremenika, napose po njegovoj trgovini vinom s Likom.¹²¹ Dakako, to se barem dijelom odražavalo i na životu stanovništva čitave njegove općine.

VII.

Položaj Obrovca na plovnoj Zrmanji i podgorskih sela uz more omogućio je tamošnjem stanovništvu da se bavi i pomorstvom. Tako se zna da su neki stanovnici otpočetak promatranog razdoblja posjedovali mali broj manjih plovnih jedinica. Godine 1818. i 1833. u čitavoj ih je preturi bilo samo pet.¹²² Njima je obavljan ribolov, ali i prijevoz manjih tereta, uglavnom drva za loženje do bližih odredišta, najviše do Zadra i Paga. Već u sljedećem desetljeću, prema popisu iz 1847. godine, u preturi je bilo 20 plovnih jedinica male veličine, najviše u Tribnju.¹²³ Dakako, njihova je namjena ostala ista, ali je djelatnost srazmjerno porasla. I sljedećih desetljeća među tamošnjim stanovništvom je raslo zanimanje za brodarenjem, tada su pojedinci počeli nabavljati i nešto veće jedrenjake. Naime, zna se da su 1884. godine u Tribnju bila četiri peliga i šest brecera, a u Starigradu samo jedna brecera; brodovlasnici su podlijegali obvezi plaćanja stanovitog nameta zato što su njima prevozili i tuđi teret, pa su vlasnici stjecali određenu zaradu.¹²⁴ A prema popisu brodova male obalne plovidbe pomorskog okružja Zadar od 31. prosinca 1898., stanovnici su Lisarice posjedovali devet brodova te kategorije. Među njima su bila 4 peliga, od kojih je najveći bio “St. Antonio Zara”, u vlasništvu Tade Vukića i Ivana Šibenića; njegova je nosivost iznosila 24 tone, a posadu su činila četiri mornara. Nešto su manji bili jedrenjaci “Skenderbeg” Jure Zupčića (od 23 t) i “S. Giovanni e Giuseppe” Ante Zupčića (od 22 t). Pored njih su brodari toga mjesta posjedovali još 2 brecera, 2 gajete i jedan leut. Stanovnici Tribnja su pak posjedovali 4 brecera i 2 gajete, dok je i dalje u Starigradu postojala samo jedna brecera male obalne plovidbe.¹²⁵ Nosivost svih ovih 16 jedrenjaka iznosila je 166 tona, a na njima je kruh zarađivalo četrdesetak mornara. Sudeći prema ovome, tada je uslijedilo “zlatno doba” podgorskog brodarstva jer ono više nikad nije dostiglo ovu razinu. Začudo, nitko u Obrovcu nije posjedovao brod ove kategorije. Već smo vidjeli da je Obrovac bio parobrodskom prugom povezan sa Zadrom, a početkom XX. stoljeća Zrmanja je bila

---

¹²⁰ *Gospodarski list*, Zadar, 1891., br. 15.

¹²¹ J. MODRIĆ, n. dj., str. 494, 498.

¹²² B. STULLI, Građa o stanju..., str. 166; DAZd, *Miscellanea*, svež. C, l. 17.

¹²³ DAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, svež. 100, br. 849.

¹²⁴ DAZd, Spisi Kotarskog poglavarstva u Zadru, Razni spisi, svež. 41.

¹²⁵ *Archivio di Stato*, Trst, Spisi Pomorske vlade, busta 376, br. 1571.

plovna za manje parobrode, koji su sve više plovili u Obrovac,¹²⁶ pa je on sve više bivao njihovim odredištem, gdje se prometovalo putnicima i raznom trgovačkom robom.

VIII.

Dakle, tijekom XIX. stoljeća stanovništvo Bukovice i Podgorja, pripadajuće upravnoj jedinici sa sjedištem u Obrovcu, proživljavalo je teške dane. Jer, kako je to diktirala konfiguracija tamošnjeg tla, njihovo je gospodarstvo uglavnom imalo značajke onog planinskog. U Bukovici se stanovništvo donekle zanimalo zemljoradnjom, dok je ono Podgorja isključivo bilo okrenuto stočarstvu i šumarstvu. Zemljoradnja nije pružala dostatne količine proizvoda za prehanu tamošnjeg pučanstva, pa su ih neki morali namicati sa strane, kako ne bi, ponekad, skapavali od gladi. Na žalost, osim stočarske proizvodnje, drugi izvori koje je pružala priroda, nisu uvijek dostatno iskorištavani. Prerada je također bila nedostatna, pa je tek potkraj toga stoljeća zapažena na ovom prostoru. Tek se tada i stanovništvo Podgorja više okreće pomorstvu i odatle stječe određena sredstva za život većeg broja obitelji. Trgovina upravnog središta je uvijek bila koliko-toliko razvijena, a napose je oživjela potkraj XIX. stoljeća, kada su se odavle počeli izvoziti i neki domaći prirodni izvori (rujevina, buhač i dr.). Unatoč donekle unaprjeđenom općem gospodarstvu, stanovništvo je stalno trpjelo oskudicu živežnih namirnica, koja je vrhunac dostigla na početku XX. stoljeća, kada je ono bilo prisiljeno na brojnije, skupno iseljavanje u daleki svijet.

---

¹²⁶ I. JURAS, Pregled gospodarstva..., str. 8.

Prilog I.

NASELJA I STANOVNIŠTVO PRETURE OBROVAC 1830. GODINE

<i>Naselje</i>	<i>Kuća</i>	<i>Obitelji</i>	<i>Stanovništva</i>
Obrovac	58	64	285
Zaton	27	27	190
Muškovci	52	52	287
Golubić	29	29	198
Krupa	46	46	313
Žegar	167	167	1.064
Bilišane	100	100	663
Zelengrad	42	42	276
Medvida	98	98	610
Jasenice	72	72	438
Modrino Selo	30	30	266
Biline	65	65	420
Brgud	42	42	241
Rodaljice	29	29	182
Bruška	37	37	167
Kruševo	112	112	802
Karin	120	120	844
Popović	50	50	324
Buković	64	64	378
Benkovac	35	35	186
Kula Atlagić	40	40	243
Korlat	48	48	286
Biljane G.	43	43	247
Parčić	36	36	263
Seline	50	50	326
Starigrad	55	55	310
Tribanj	68	68	417
U k u p n o	1.615	1.621	10.226

Izvor: DAZd, RSN, svež. 21, br. 12125.

Prilog II.

POPIS BLAGA PRETURE OBROVAC 1830. GODINE

<i>Naselje</i>	<i>Konja</i>	<i>Goveda</i>	<i>Mula</i>	<i>Magaraca</i>	<i>Ovaca</i>	<i>Koza</i>	<i>Svinja</i>
Obrovac	14	29	2	–	182	288	1
Zaton	19	190	–	31	1.313	1.338	8
Muškovci	14	109	–	6	385	539	3
Golubić	26	241	–	–	978	2.326	11
Krupa	34	387	–	–	1.351	846	35
Žegar	108	712	–	20	2.521	2.493	151
Bilišani	48	531	–	30	3.444	2.831	75
Zelengrad	37	293	–	–	1.123	1.232	32
Medviđa	109	541	–	–	1.751	2.595	82
Parčić	30	191	–	–	925	1.125	34
Modrino Selo	19	126	–	1	1.094	1.118	56
Biline	30	269	–	2	1.395	1.336	62
Brgud	23	187	–	–	1.414	902	32
Rodaljice	12	79	–	5	498	404	9
Bruška	15	180	–	2	1.099	1.033	40
Kruševo	68	723	–	44	5.907	2.240	34
Karin	74	682	2	11	5.565	4.592	41
Popović	27	229	–	21	1.847	981	13
Buković	33	190	–	17	2.396	539	64
Benkovac	19	100	1	15	719	42	17
Kula Atlagić	24	172	–	19	2.024	361	20
Korlat	31	190	–	16	1.698	326	29
Biljane G.	19	167	–	8	1.213	240	19
Jasenice	38	350	–	20	4.232	4.456	9
Seline	18	301	–	29	1.324	2.262	23
Starigrad	16	290	–	3	1.617	2.313	18
Tribanj	11	281	–	–	2.078	2.375	10
U k u p n o	916	7.732	5	300	50.093	41.133	928

Izvor: DAZd, RSN, svež. 21, br. 12125.

Šime PERIČIĆ: A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE ECONOMIC
CONDITIONS OF BUKOVICA AND PODGORJE IN THE 19th CENTURY

Summary

The economic conditions in Bukovica and Podgorje in the past, including the 19th century, are not sufficiently known to the public. Having in mind the need to bring to light the way of life of the populace of Dalmatia in its most backward parts, the author of the article has recently a number of times turned to this subject matter. Relying on already published works and on newly unearthed source material the author primarily describes the basic branch of activity of the population in this region during the targeted period – agriculture, emphasizing the immense significance of stock-breeding for the people's survival in this area. Only in passing does he mention manufacturing and marketing of the populace because he has touched upon these themes when he described the town of Obrovac and its market activities.

Key words: Bukovica, Podgorje, agriculture, stock-breeding, milling, trade/seafaring, 19th C.